

מודעות של פיוס במועד לא מציאותי –

תשובה

נדים רוחאנא*

אפשר להתייחס לתגובתו של פרופ' יוחנן פרס על מאמרי "פיוס בסכסוך לאומי מתמשך: זהות וכוח במקרה הישראלי-הפלסטיני" כדוגמה לקושי בדו־שיח על תנאי הפיוס כאשר הסכסוך הלאומי עדיין בעיצומו. בתנאים של פער בראייה ובמודעות של שני העמים בכל הנוגע למרכיבי הצדק, המוסר והאחריות ההיסטורית, כל חשיבה על פיוס הדורשת שינוי עמוק במודעות הקולקטיבית של הצדדים, במיוחד של הצד החזק, עשויה להיראות אוטופית. הצד החזק שולט במקורות הכוח עצמו ובתהליכי ייצור המודעות על הסכסוך, ולכן פיוס אינו פעולה או סדרת פעולות מכניות שצד אחד מפעיל, אלא תהליך היסטורי שיימשך דורות רבים ואשר אחריותו של הצד החלש בו היא לחשוף את הפרובלמטיקה במודעות שהצד החזק מייצר ואת מקורותיה, ולשרטט את קווי־המתאר של הפיוס ההיסטורי גם אם הוא נראה אוטופי.

תגובתו של פרופ' פרס אינה נובעת מאי־הבנה, כי אם בעיקר מהבנתו את המודעות החלופית שאני מציג במאמר, תוך ידיעה מלאה מצידי שפיוס בשלב זה של הסכסוך אינו מציאותי. כך, למרות אי־הדיוקים הקטנים (למשל, הציטוט על "מלחמת בני אור בבני חושך" (ע' 209) והטענה שהמאמר תומך ב"התנגדות לעוול קולוניאליסטי, יהיו גילוייה אשר יהיו" (ע' 210)), פרופ' פרס ייצג נכונה את הטענה המרכזית במאמר. אכן, אני טוען שאם פניהם של העמים הישראלי והפלסטיני לפיוס, אין מנוס מלהתמודד עם שאלות של אמת, צדק, הודאה באחריות היסטורית ותבנות פוליטי מחודש בהתאם. כמו־כן התייחס פרופ' פרס לטענתי שאף־על־פי שלכל צד יש הסיפר שלו, אין להקנות לשני הסיפרים אותה לגיטימיות. לא אחזור כאן על הטיעונים שהזכרתי במאמר, אך אוסיף רק כי הצד החזק אינו משכיל להבין שתהליך ייצור המודעות פונן בצורה שמקילה עליו לא רק לגזול את מקומו של עם אחר, אלא גם מאפשרת לו לחסום בפני האחר את זכותו לראות במקום הזה את מולדתו, ונוסף על כך, להאמין שמודעות זו היא האמת עצמה.

הסיבות הפוליטיות והפסיכולוגיות המורכבות שעומדות מאחורי תהליך ייצורה של המודעות הזאת הינן נושא שחורג ממאמר קצר. יחד עם זה, חשוב לציין שדבקות לא־ביקורתית בסיפר זה – ב"אמת" זאת – היא אשר הובילה את כלל הציבור היהודי בישראל לראות בהצעה הישראלית לצאת מחלקים ניכרים מהשטחים הכבושים (חלק משטח ארץ־ישראל שלעם היהודי יש הזכות ההיסטורית הבלעדית עליו, לפי "אמת" זאת) עשיית טובה לפלסטינים על־ידי הצגת הצעה נדיבה. אותו סיפר הוא שעומד ביסודו של הקונסנזוס הישראלי, הרואה בסירובם של הפלסטינים להצעות הוויתור על חלקים ניכרים "משטחי המולדת" כפיות־טובה, והוא אשר הוביל לשלב המסוכן ביותר בסכסוך בין שני העמים.

* החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל־אביב.

פיוס אינו תוכנית לפתרון סכסוכים במוכן הטכני, ולכן אין לראות בו מתכון או לבדוק היכן הוא נוסה בעבר. פיוס הינו דרך מחשבה וראייה שתוכל ללוות מתכונים שנוסו בעבר ולהוביל לתהליכים מסוג אחר ולתוצאות שונות מאשר הסדרים ופשרות פרגמטיות. בלי תהליכים אלה, אין הצדדים מגיעים לסוף הסכסוך או לפיוס היסטורי במאבק שבו מדינתו של עם אחד הוקמה על מולדתו של עם אחר, שגורש (או הוברח) ממנה ועדיין רואה בה את ביתו. הצדדים יכולים להגיע להסדר וגם לפשרה מעשית המבטאת את יחסי הכוח, אך אל לצד החזק לבקש שהסדר זה יהווה את סוף הסכסוך שפיוס היסטורי היה מביא. גם אם פשרה מעשית כזו תתקבל על-ידי הפלסטינים, תוך ויתור על ליבון הסוגיות שהוזכרו לעיל – אמת, צדק ואחריות היסטורית – סוגיות אלה יוותרו בלב-ליבו של הסכסוך הפנימי בין החברה היהודית לבין הפלסטינים אורחי ישראל. שכן לא ירחק היום שבו תעלה קבוצה פלסטינית זאת את שאלת העוול ההיסטורי כסוגיה המרכזית ביחסה עם הרוב היהודי והמדינה.

פיוס דורש גם שינוי של ראייה ולא שקלולן של ראיות קיימות על-ידי אינקורפורציה של האינטרפרטציות השונות, כפי שפרופ' פרס מבקש. למשל, הטענה ש"קשה לשקלל את גירוש הפליטים הערביים עם האיום על עצם תקומתה של ישראל מצד העולם הערבי" (ע' 210) הינה טענה שניתן לקבל את שני מרכיביה, אך כל מרכיב מחייב בדיקה במקום לשקלל את שני המרכיבים. במאמרי הקודם התייחסתי לעניין הגירוש. האיום מצריך בדיקה מחודשת המעוגנת בהכרה שהוא מרכיב בלתי-נמנע שנובע מעצם קיומו הפיזי של הפלסטיני במולדת שהתנועה הציונית חפצה להקים בה מדינה יהודית. עצם נוכחותו של הפלסטיני הינה מקור האיום, ולכן הפרויקט הציוני מוצא את עצמו במצב של הרגשת איום מתמדת כל עוד הפלסטינים נוכחים, קל-וחומר אם הם מחפשים ביטוי פוליטי ולאומי לנוכחות זו. חישוב איום זה אינו עניין של שקלול האינטרפרטציה הישראלית, כי אם של הכרה באמת היסטורית-פיזית פשוטה – נוכחות הפלסטיני במקום הזה וקשרו הקולקטיבי והאותנטי אליו כמולדתו. כל ביטוי של נוכחות וקשר יהווה איום לא מפני שהערבי הינו אנטי-יהודי, אלא משום שהוא קיים ורוצה לבטא את קשרו האותנטי למולדתו. כל עוד לא יובן מקורו של איום זה, הוא עלול לגרום לתהליכים שיובילו את הסכסוך לשלבים הרסניים עוד הרבה יותר, שבהם הצד החלש, בעיקר, ישלם את המחיר האנושי והפיזי, והצד החזק ישלם בעיקר את המחיר המוסרי. הקונסנזוס של החברה היהודית, המובנה סביב איום מתמיד ופחד פיזי מוחשי מדפוסי ההתנגדות הפלסטינית המבקשים נוכחות ומפעולות הטרור של חמאס, כבר מוביל את החברה הישראלית לתמיכה בתהליכים כוחניים לא-מבוקרים. ההתפתחויות האחרונות סביב כיבוש מחנה ג'נין והגרסה הפלסטינית על פשעי-מלחמה שהתרחשו בתהליך הכיבוש, גרסה הנתמכת על-ידי ארגוני זכויות אדם רבים, הינן רק התחלתו של תהליך כרסום מזורז ברקמה המוסרית של החברה הישראלית. הניסיון ההיסטורי מלמד ש"אמיתות" דומות ותפיסת איום דחפו חברות לתהליכים שהובילו, משהבשילו התנאים, לפרקים חשוכים בהיסטוריה שלהם.

פרופ' פרס צודק בטענתו שאנלוגיות כמוהן כרכבות: "אתה עולה עליהן רק כשהן נוסעות בכיווןך" (ע' 211). אך נעלה בכל-זאת על הרכבת של הברלינאי היהודי ועורך-דינו. הייתי נמנע מלהשתמש באנלוגיה זו במאמר קצר, אך מכיוון שפרופ' פרס משתמש בה ברוח של "פיוס", המשקפת עד כמה הוא מנסה בכנות להבין את הצד הפלסטיני, אשתמש בה גם אני. פרופ' פרס אכן ציפה שהוא לא ישכנע אותי באמצעות

ההשוואה בין ברלינאי יהודי, שנדהם מ"התירוצים הגולניים" שעורך-דינו הגרמני מציג לו כאשר הוא צופה על המגרש שמשפחתו נטשה בברלין לפני השואה, לבין הפלסטיני שהוגלה ממולדתו. אך חוסר השכנוע אינו נובע מכך שהברלינאי הינו סוחר קרקעות אמיד שאיבד רק מגרש אחד באיזור עירוני ואילו הפלסטיני הינו פלח ש"ביתו ושדהו הם כל מה שיש לו", כפי שפרופ' פרס כותב בניסיון אמיתי של גילוי הבנה. חוסר השכנוע נובע מכך שהגרמני הכיר בעוול ההיסטורי והיכה על חטא בתהליך חברתי, פוליטי ופסיכולוגי ממושך, שבמרכזו עמדו בקשות מחילה מהעם היהודי, תוכניות פיצויים, תעשייה רחבת-ממדים של הנצחת זיכרון, וחינוך המכוון להפנמת ממדי השואה כך שהחברה הגרמנית תהיה חסינה מפני ייצורו מחדש של העוול; ואילו לפלח הפלסטיני נאמר עדיין, יותר מחמישים שנה אחרי הגלייתו, כי המקום שבו היו שדהו וביתו הינו ביתו של מישוהו אחר בעל זכות עליונה יותר, וכי האחריות לנישולו מביתו ומשדהו אינה אלא אחריותו – שלו ושל מנהיגיו – כי הוא נכח במקום הלא-נכון ורצה לבנות את ביתו הלאומי כמו כל עמי האיזור והעולם במקום מולדתם. ייתכן שהפלח הפלסטיני יכול לבנות שדה ובית אחר, אבל כל עוד לא ייטול הישראלי את האחריות ההיסטורית לגירושו מביתו במולדתו, יישאר ביתו האחר של הפלסטיני בית ארעי. הפלסטיני יכול וצריך להחזיר גילויי הבנה לכאב העצום של נסיון היהודים בגרמניה, אך הוא אינו יכול להעניק לגיטימיות לנישולו-הוא ממולדתו בשם ניסיון היסטורי זה. הוא ידרוש הכרה מפורשת בעוול ההיסטורי. רק הכרה כזו תוכל ליצור את הבסיס להבנה ההדדית האמיתית שתסיר מעל הישראלי את הרגשת האיום המתמיד הנובעת מעצם נוכחותו של הפלסטיני, וכך גם תוריד את רמת החרדה בחברה הישראלית.

פרופ' פרס טוען שהפיוס שהצעתי במאמרי הינו הגשמת החלומות של הצד הפלסטיני בלבד. איני חושב כך. הרווח לישראל מפשרה היסטורית זו יהיה חד-משמעי: הכרה פלסטינית בקיום יהודי ישראלי קולקטיבי. הכרה זו היא-היא המקור לביטחון. בראייה של הפלסטינים, פשרה היסטורית זאת אינה הגשמה של החלום, שכן הכרה בקיום לגיטימי של קולקטיב לאומי אחר על מולדתם הינה פשרה מכאיבה.

הערתו האחרונה של פרופ' פרס בעניין השפעתם המצופה של דבריי על קוראיי (הוא מתכוון בעיקר לקורא הפלסטיני) – השפעה שהוא פותר אותי באדיבות מאחריות לה – חושפת יותר מכל הערה אחרת את הפער במודעות, כי הוא מסרב לראות את הפשרה שהצד הפלסטיני עושה, כפי שהסברתי לעיל, ורואה את הפשרה ההיסטורית כנותנת "הכל" לצד הפלסטיני.

איני טוען שהפיוס ההיסטורי בהישג-יד. להיפך, להבנתי, תהליך זה ימשך דורות רבים ויגרום כאב לשני הצדדים גם-יחד. פלסטינים רבים היו מוכנים לצעוד לקראת פשרה מעשית, למשל: שתי מדינות על בסיס גבולות 1967, ופתרון שאלת הפליטים באופן שיביא בחשבון את "האיום הדמוגרפי" – אותו מונח שלקוח מהשיח הישראלי ואשר פלסטינים רבים אימצו אותו מתוך מצוקתם הפוליטית, כולל יאסר ערפאת עצמו. יתר על כן, בשלב מסוים היו חלק מהאליטות הפלסטיניות בגדה המערבית ובעזה מוכנות לשלם תמורת מדינה פלסטינית במטבע של עצימת-עין בסוגיית הלגיטימיות של "המדינה היהודית". אך פתרון מעשי זה היה משאיר את סוגיית הפלסטינים אזרחי ישראל ואת סוגיית הפליטים מחוץ לפתרון. שאלת העוול ההיסטורי הייתה עולה בשלב עתידי. אפשר שבדרך לפיוס יגיעו הצדדים להסדר שיוכתב על-ידי יחסי כוח, או לפשרה

מעשית שתיקבע על-פי המציאות בשטח ואשר במסגרתה מידת הוויתורים של כל צד תעמוד ביחס הפוך למידת כוחו ולמידת העובדות שכבר קבע בשטח. לכן הפיוס המתואר במאמר הינו דמיוני לטעמו של פרופ' פרס. ייתכן שזה כך בשלב זה של הסכסוך, אך איני רואה רע בדמיון שביסודו עומד חזון של שלום אמיתי וביטחון אמיתי לשתיהן הקבוצות הלאומיות – העם הפלסטיני והעם היהודי הישראלי.